

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาสภาพการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมของโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาบุรีรัมย์ เขต 4 ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสาร ตำรา งานวิจัยทั้งในและต่างประเทศ โดยมีขอบข่ายเนื้อหาที่สำคัญในเรื่องของแนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ดังนี้

1. แนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม
  - 1.1 ความหมายของคุณธรรม จริยธรรม
  - 1.2 แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมตามหลักศาสนา
  - 1.3 ทฤษฎีพัฒนาการด้านคุณธรรม จริยธรรม
2. การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม
  - 2.1 การดำเนินงานการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม
  - 2.2 การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม
  - 2.3 การศึกษาแนวพุทธกับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม
  - 2.4 ค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ
3. แนวทางการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม
  - 3.1 ด้านการวางแผน
  - 3.2 ด้านการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน
  - 3.3 ด้านการจัดกิจกรรมนักเรียน
  - 3.4 ด้านการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรม
  - 3.5 ด้านการนิเทศติดตามผล
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
  - 4.1 งานวิจัยในประเทศ
  - 4.2 งานวิจัยต่างประเทศ

แนวคิด ทฤษฎี และหลักการที่เกี่ยวกับคุณธรรม จริยธรรม

ความหมายของคุณธรรม จริยธรรม

จากการศึกษาเอกสาร ตำรา งานวิจัย เกี่ยวกับความหมายของคุณธรรม จริยธรรม จะเห็นว่าท่านผู้รู้ทั้งหลายต่างก็ให้ความหมายคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างกันอยู่บ้างก็เฉพาะในรายละเอียดและสำนวนการอธิบายเท่านั้น ได้มีหลายหน่วยงานและหลายท่านได้ให้ความหมายของคุณธรรม จริยธรรม ไว้ดังนี้

กิริติ บุญเจือ (2548 : 105) ได้ให้ความหมายว่า “คุณธรรม เป็นคุณสมบัติของบุคคล ซึ่งทำให้ผู้มีคุณธรรมรู้จักแสวงหาคุณงามความดีและทำให้เขาได้บรรลุถึงจุดหมายอันดีเลิศ ทั้งในด้านความประพฤติทั่วไปหรือขอบเขตที่จำกัดแห่งความประพฤติ”

ดวงเดือน พันธุมนาวิน (2548 : 25 - 26) กล่าวว่า คำว่า จริยธรรม หมายถึง ระบบการทำความดี ละเว้นความชั่ว ซึ่งเป็นระบบที่หมายถึงสาเหตุที่บุคคลจะกระทำหรือไม่กระทำ และผลของการกระทำและไม่กระทำ ตลอดจนกระบวนการเกิดและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเหล่านี้ ด้วย สำหรับความหมายของจริยธรรมในการทำงาน

พระราชวรานูณี (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2549 : 18) กล่าวว่า จริยธรรม หมายถึง ระบบการดำเนินชีวิตที่ดิงตามธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการ คือ

1. ด้านพฤติกรรมภายนอกที่มีสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านสังคมและวัตถุ ตลอดจนธรรมชาตินั้น ได้แก่ ศีล
2. ด้านจิตใจที่มั่นคง เพราะการมีจิตใจที่มั่นคงเป็นแกนสำคัญในการพัฒนา ได้แก่ สมာธิ
3. ด้านความรู้ ความเข้าใจในความเป็นจริง การมองเหตุผล ตลอดจนเข้าถึงความเป็นจริงของธรรมชาติ ได้แก่ ปัญญา ปัจจัย 3 ประการ นี้จะส่งผลต่อกันและเสริมซึ่งกันและกัน ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยในการดำเนินชีวิต

สมบูรณ์ พรธนาภพ (2550 : 64) ได้ให้ความหมายของจริยธรรมและคุณธรรม ดังนี้ คำว่า “จริยธรรม” เป็นคำที่สื่อแสดงถึงคุณภาพของจิตใจคน เป็นเรื่องที่อยู่ภายในคนซึ่งยากแก่การที่ผู้อื่นจะหยั่งรู้ แต่ผู้อื่นก็สามารถรับรู้ได้จากการได้ใกล้ชิด คบหาสมาคมหรือสังเกตได้จากพฤติกรรมที่แสดงออกมา เช่น จากการพูด จากการแสดงความคิดเห็น การปฏิบัติต่อผู้อื่น เป็นต้น “คุณธรรม” หมายถึง คุณงามความดี เป็นคำสอนที่สื่อแสดงถึงความหมายถึงคุณภาพของจิตใจ เช่นเดียวกับจริยธรรม แต่ขณะเดียวกันก็สื่อแสดงถึงความมีตัวตนของมันเองอีกด้วย

กรมการศาสนา (2551) ให้ความหมายของคุณธรรมว่า สิ่งที่มีคุณค่า มีประโยชน์ เป็นความดี เป็นมโนธรรมเป็นเครื่องประดับประดาใจให้เกิดความชั่ว กลัวบาป ใฝ่ความดี เป็นเครื่องกระตุ้นผลักดันให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบ เกิดจิตสำนึกที่ดี มีความสงบเย็นภายในและเป็นสิ่งที่ต้องปลูกฝังโดยเฉพาะเพื่อให้เกิดขึ้นและให้เหมาะสมกับความต้องการในสังคมไทย

กระทรวงศึกษาธิการ (2552 : 2) ให้ความหมาย คุณธรรม ไว้ว่า สิ่งที่มีคุณค่าส่วนใหญ่ยอมรับว่าดีงาม ซึ่งส่งผลให้เป็นประโยชน์และความดีงามที่ดีที่แท้จริงต่อสังคม

สรุปได้ว่า ความหมายของคุณธรรม จริยธรรม คือ แนวทางหรือกฎเกณฑ์ความประพฤติ การปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม เป็นที่ต้องการของสังคมและผู้กระทำให้เกิดความพึงพอใจก่อให้เกิดคุณค่าต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคม คุณธรรมเป็นความดีความงามที่เกิดขึ้นในจิตใจคนเป็นแนวทางกำหนดให้เกิดจริยธรรม คือการปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ถูกต้องและเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับปฏิบัติแล้วเป็นประโยชน์ต่อสังคม จรรยาให้สังคมอยู่ได้อย่างมีความสุข

แนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมตามหลักศาสนา

เจ้าเจริญรัตน์ เจือจันทร์ (2548 : 34 - 35) อธิบายว่าการที่มนุษย์เรียกตนเองว่าเป็นสัตว์ผู้ประเสริฐ ซึ่งหมายถึง ผู้มีความเจริญในด้านจิตใจ มีมโนสำนึกอยู่ภายในตนซึ่ง มโนที่เป็นความคิดที่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เรียกว่า มโนธรรม หรืออาจเรียกว่า จริยธรรม ส่วนคุณธรรมนั้นจะเกิดขึ้นเมื่อธรรมนั้นเป็นคุณประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นร่วมกัน ทั้งคุณธรรมจริยธรรมเมื่อนำมาเป็นคุณสมบัติของผู้บริหารย่อมก่อให้เกิดความสงบร่มเย็นในองค์กร มนุษย์มีความเชื่อว่า องค์การใดที่มีผู้บริหารที่ขาดจิตสำนึกด้านจริยธรรมและดำเนินกิจการและปกครองคนอย่างไร้คุณธรรมย่อมนำมาซึ่งสงครามของการแย่งชิงและทำลายล้างกัน มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพแห่งประเทศไทย ซึ่งจัดตั้งขึ้น โดย พระราชวรมณี

ประยุทธ์ ปยุตโต (2549 : 54) ได้มุ่งจิตปรารถนาที่จะให้การศึกษที่เกิดขึ้นแก่ประเทศไทยและแก่ชุมชนของโลกเป็นการศึกษาเพื่อการนำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อันเป็นปรัชญาความคิดในด้านการนำการศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานในการนำความสงบ ความสุข มาสู่โลกอย่างแท้จริง การที่จะทำให้เกิดภาวะเช่นนี้ได้ต้องมาจากจิตบริสุทธิ์ของผู้ที่ทำหน้าที่

กรมการศาสนา (2550) ได้กล่าวถึงศาสนาว่า ศาสนา หมายถึง ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ หลักการ สถาบันหรือประเพณีที่เป็นที่เคารพ โดยทั่วไปแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่ควบคุมและประสานความสัมพันธ์ของมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข โดยมีคำอธิบายถึงการเกิดขึ้นและพัฒนาการของศาสนา ไว้เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรก มองว่าศาสนาเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กลุ่มที่สองมองว่า ศาสนาค่อย ๆ พัฒนาการ ไปสู่สภาวะแห่งความจริงมากขึ้นเรื่อย ๆ และกลุ่มที่สาม มองว่าศาสนาบางศาสนานั้นคือความจริงแท้

เทวินทร์ เทวินโท (2552 : 25) ได้กล่าวว่า ในส่วนที่เป็นจิตสำนึกที่เรียกว่า มโนธรรม เป็นความสำนึกของจิตทางศีลธรรมและความเมตตาปราณีที่มนุษย์ทุกคนมีอยู่แล้ว โดยธรรมชาติที่เป็นปฏิริยาภายในร่างกายและจิตใจที่เป็นความสำนึกที่บอกตัวเองอยู่ตลอดเวลา ว่า อะไรดี ชั่ว ถูก หรือผิด และอะไรควรทำหรือไม่ควรทำ จิตสำนึกในความรู้สึกผิดชอบชั่วดี เกิดขึ้นได้อย่างไร ความเชื่อในเรื่องของแต่ละบุคคลเกิดขึ้นได้อย่างไร มโนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิดต่อการกระทำที่ควรทำหรือไม่ควรทำ มโนธรรมเป็นตัวกำกับให้บุคคลรู้และสำนึกว่าสิ่งที่ทำลงไปนั้น ดี ชั่ว ถูกผิด การมีมโนธรรมเกิดขึ้น คือการมีความคิดเกิดขึ้นกับสิ่งต่าง ๆ มโนธรรม มีความแตกต่างกับเจตคติของมนุษย์ ตรงที่ว่า เจตคตินั้นอาจไม่ได้มี ธรรมเป็นตัวกำหนดเสมอไป และมโนธรรมจะเกิดได้ต้องมีจิตสำนึกควบคู่กันไปด้วย การตัดสินใจพฤติกรรมด้านจริยธรรมของจิตจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถพิจารณาได้ด้วยความรู้สึกที่สัมผัสได้จากจิตของตนเองที่บ่งบอกถึงความรู้สึกอันเนื่องมาจากพฤติกรรมนั้น

คานท์ (Kant. 1724 ; 1802 ; อ้างถึงใน เทวินทร์ เทวินโท 2552 : 145 - 151)

มีปรัชญาที่เป็นความเชื่อว่ามนุษย์ไม่ได้เกิดมาเพื่อแสวงหาความสุขแต่เพียงอย่างเดียวแต่เกิดมาเพื่อการกระทำ ความดีมีศีลธรรม และศีลธรรมความสุขเป็นคนละสิ่งกัน เพราะการกระทำที่ผิดหลักศีลธรรมแม้จะทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่มหาชนมาก มายเพียงใดก็ยังเป็นการกระทำที่ชั่วร้ายอยู่ เช่นนั้น การกระทำดี ตามความคิดของ คานท์ คือ การใช้มนุษย์เป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุเป้าหมายใด ๆ ของตนเป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรม ซึ่งคานท์ มีความคิดแย้งกับปรัชญาประโยชน์นิยมที่มุ่งการกระทำที่ก่อให้เกิดความสุข โดยมีเกณฑ์การตัดสินใจว่าการกระทำนั้นจะถูกหรือผิดหรือเป็นสิ่งที่ควรทำหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่า ถ้าการกระทำสิ่งนั้นได้ผลดีและทำให้มนุษย์มีความสุขการกระทำสิ่งนั้นก็เป็นการกระทำที่ควรทำ แต่ถ้าทำแล้วเกิดผลเสียมากกว่าผลดี ทำให้มนุษย์มีความทุกข์การกระทำนั้นก็ผิดและไม่ควรทำ คานท์ กล่าวว่า ศีลธรรมมีคุณค่าอยู่ในตัวเองและมีความสมบูรณ์อยู่ในตัวเองเช่นกัน การกระทำดีก็ไม่ใช่การให้ความสุขแก่ใครคนดีไม่จำเป็นต้องเป็นคนมีความสุขหรือทำให้คนอื่นมีความสุข แต่คนดี คือ คนที่ทำตามกฎศีลธรรมโดยมิได้หวังประโยชน์อะไร ไม่ว่าจะเพื่อตนเองหรือผู้อื่น คานท์ จึงเห็นว่าการทำดี คือ การทำตามกฎศีลธรรมย่อมเป็นสิ่งที่ดีเสมอ ตัวอย่างเช่น การโกหกของหมอเพื่อประโยชน์แก่คนไข้ก็ยังถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม แม้ว่าการพูดความจริงของหมอทำให้คนไข้ช็อกตาย คานท์ ก็ยังถือว่าเป็นการพูดความจริงของหมอเป็นความกระทำที่ถูกต้องตามศีลธรรม เพราะการพูดความจริงเป็นสิ่งที่ดีและมีค่าอยู่ในตนเอง ผลที่เกิดขึ้นจากการพูดความจริงไม่ทำให้ความดีของความจริงเปลี่ยนแปลง

โปรทาโกอรัส (Protagoras. 1987 : 552 ; อ้างถึงใน นุบผา นุญน้อม 2553 : 15 - 16) นักปรัชญาให้ข้อคิดในทางปรัชญาว่า มนุษย์แต่ละคนจะเป็นผู้ตัดสินชี้ชัด ถูกผิดกันเอง ดังนั้น สิ่งที่มนุษย์ได้สัมผัสจากประสาทสัมผัสทั้งห้า นั้น จะเป็นตัวบ่งบอกว่าถูกต้องหรือไม่ และนั่นคือสัมผัสโดยตรงที่ทำให้มนุษย์มีประสบการณ์กับสิ่งนั้น อวัยวะรับสัมผัส ทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย จึงเป็นอินทรีย์พิเศษที่มีอยู่ในตัวแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นสิ่งบ่งบอกความจริงภายในความคิดของบุคคล ความจริงที่เป็นสากลตายตัว สำหรับทุกคนในโลกนี้จึงไม่มี ความดี ความชั่ว ความถูกผิด เป็นเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบของแต่ละคนที่จะเป็นผู้ตัดสินเอาเอง และเป็นสิทธิอันชอบธรรมของคนในสังคมนั้น

สรุปได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมตามหลักศาสนา หมายถึง ความดีต่างๆ ที่ต้องประพฤติอยู่เสมอ อันได้แก่หน้าที่ และมารยาท ที่ต้องแสดงออก และคุณสมบัติที่จิตใจแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ คุณธรรมที่ต้องประพฤติ และคุณลักษณะที่ควรละเว้น

ทฤษฎีพัฒนาการด้านคุณธรรม จริยธรรม

เนื่องจากคุณธรรม จริยธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของบุคคล ดังนั้น การศึกษาทฤษฎีจิตวิทยาต่างๆ จะสามารถช่วยอธิบายให้เข้าใจได้อย่างชัดเจนขึ้น ซึ่งได้แก่ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive Development Theory) ทฤษฎีกระจำนิยม (The Theory of Values Clarification) ทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification theory) และทฤษฎีต้นไม้จริยธรรม โดยมีรายละเอียดของแต่ละทฤษฎีที่ควรนำมาศึกษา ดังนี้

ดวงเดือน พันธุนาวิณ (2538 : 2 - 5 ; อ้างถึงใน นิยม ไผ่โสภณ 2546 : 23) ได้กล่าวถึงทฤษฎีต้นไม้จริยธรรมสำหรับคนไทย เป็นทฤษฎีทางจิตวิทยาทฤษฎีแรกของนักศึกษไทยที่สร้างขึ้น บุคคลผู้รวบรวมเขียนเป็นทฤษฎี คือ กรอบแนวคิดที่เป็นจุดเด่นของทฤษฎีนี้มีความว่า ลักษณะพื้นฐานและองค์ประกอบทางจิตใจซึ่งจะนำไปสู่พฤติกรรมที่พึงปรารถนา เพื่อส่งเสริมให้บุคคลเป็นคนดีและคนเก่งเหมือนผลไม้บนต้น การจะให้ผลคกใหญ่หวานอร่อย ลำ ต้นและรากจะต้องสมบูรณ์ ลักษณะทางจิตใจ 5 ประการจึงเปรียบเสมือนลำต้นของต้นไม้จริยธรรมซึ่งเป็นสาเหตุของพฤติกรรม ลักษณะทางจิตใจ 5 ประการ คือทัศนคติ คุณธรรม ค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนดี คนเก่ง เหตุผลเชิงจริยธรรมหรือการเห็นแก่ผู้อื่น ส่วนรวม และหลักสากลมากกว่าเห็นแก่ตัวลักษณะมุ่งอนาคต สามารถคาดการณ์ไปไกล และสามารถควบคุมให้อุดได้ รอได้ อย่างเหมาะสมความเชื่ออำนาจในคนว่า ทำ ดีได้ดี ทำ ชั่วจะต้องได้รับโทษ แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์หรือความมุ่งมั่นบากบั่น พินฝ่าอุปสรรคจนประสบความสำเร็จตามเป้าหมายพฤติกรรมของคนดี

คนเก่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีลักษณะพื้นฐานทางจิต ซึ่งเปรียบเสมือนรากสำคัญของต้นไม้ ที่ชอนไชหาอาหารมาเลี้ยงต้นได้อย่างเต็มที่หรือขาดแคลน

ทิพวรรณ แสนมงคล (2547 : 12) ได้เสนอทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification Theory) นักทฤษฎีกลุ่มนี้คือ สกินเนอร์ (Skinner) ทฤษฎีนี้ประยุกต์มาจากทฤษฎีการวางเงื่อนไข วรรณวิบาก (Operant Conditioning) ที่อธิบายการเรียนรู้ว่ามนุษย์สามารถพัฒนาตนเองได้โดยอาศัยหลักการปรับพฤติกรรม ซึ่งจะเจาะจงเฉพาะกระบวนการเรียนรู้แบบการกระทำ อันเป็นการเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างผลกรรมที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออก จะมีผลในการกำหนดถึงการแสดงพฤติกรรมนั้นในอนาคต วิธีการของทฤษฎีนี้ตั้งอยู่บนรากฐานความเชื่อที่ว่า พฤติกรรมของคนเราถูกควบคุมโดยเงื่อนไขการเสริมแรง และเงื่อนไขการลงโทษ วิธีปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมตามแนวคิดนี้หากต้องการปลูกฝังพฤติกรรมใดก็ต้องจัดเงื่อนไขต่างๆ เพื่อให้ผู้กระทำ พฤติกรรมนั้น ได้รับแรงเสริม และหากต้องการลดพฤติกรรมใดก็ต้องจัดเงื่อนไข เพื่อให้ผู้กระทำ พฤติกรรมนั้น ไม่ได้รับแรงเสริม ซึ่งกระบวนการเสริมแรงและการลงโทษ

ถวัลย์ บัวสละ (2550 : 22 - 23) ได้เสนอทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ได้แก่ ทฤษฎีของอัลเบิร์ต แบนดูรา (Albert Bandura) นักจิตวิทยาชาวแคนาดา ตามทฤษฎีของแบนดูรา การเรียนรู้ของบุคคลส่วนหนึ่งจะเกิดจากประสบการณ์ที่ได้รับ โดยตรง และอีกส่วนหนึ่งจะสังเกตจากตัวแบบซึ่งมี 3 ประเภท คือ

1. ตัวแบบจริง ได้แก่ ตัวแบบที่แสดงพฤติกรรมจริงให้เห็น
2. ตัวแบบสัญลักษณ์ ได้แก่ ตัวแบบในโทรทัศน์ ภาพยนตร์หรือรูปภาพต่างๆ
3. ตัวแบบคำบอกเล่า หรือบันทึก ซึ่งจะปรากฏในรูปของคำ พูด หรือข้อเขียนต่างๆ

ผลจากประสบการณ์ตรง และการสังเกตตัวแบบทั้ง 3 ประเภทดังกล่าว จะทำให้เกิดการเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุการณ์กับเหตุการณ์ และความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับผลที่เกิดจากพฤติกรรมทำให้สามารถคาดหวังได้ถึงวิธีที่จะนำผลที่พึงปรารถนามาสู่ตน และในขณะเดียวกันวิธีการที่จะหลีกเลี่ยงผลที่เลวร้ายต่างๆ การคิดในเชิงประเมินเช่นนี้ จะนำไปสู่การตัดสินใจที่จะทำหรือไม่กระทำ พฤติกรรมต่างๆ และนำไปสู่การตั้งมาตรฐานการประพฤติสำหรับตนเอง ตลอดจนการควบคุมตนเองให้ปฏิบัติตามมาตรฐานนั้น ตามแนวคิดการเรียนรู้ทางสังคมนี้ การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมให้แก่บุคคลจำเป็นต้องใช้วิธีการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ด้วยการสร้างเงื่อนไขให้บุคคลประสบด้วยตนเองหรือการให้แบบอย่างที่ดี ตลอดจนการบอกเล่าอบรมให้บุคคลเกิดความเชื่อและตระหนักถึงในที่สุด ทั้งนี้ เพื่อให้บุคคลรู้จักเลือกและยึดถือเพื่อนำ มาควบคุมพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมและแสดงออกเฉพาะพฤติกรรมที่เหมาะสมและพึงปฏิบัติ

ศรีเรื่อน แก้วกังวาน (2551) ได้กล่าวถึง ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory) นักจิตวิทยาในกลุ่มจิตวิเคราะห์พยายามค้นคว้าหาทฤษฎีที่จะอธิบายหาพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของบุคคล รวมถึงด้านคุณธรรม จริยธรรมนี้ด้วย นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้มี ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Freud, 1949 : 538 ; อ้างถึงใน กำแพง จิตตะมาก 2548 : 12) เป็นผู้นำ ของกลุ่ม ฟรอยด์ เชื่อว่า บุคลิกภาพของบุคคลจะพัฒนาขึ้นจากพลังงานทางจิตที่เรียกว่า อิด (Id) อีโก้ (Ego) และซูเปอร์อีโก้ (Superego) ตามลำดับ อิดเป็นสิ่งที่คิดตัวทารกมาตั้งแต่เกิด และจะผลักดันให้เด็กสนองต่อความต้องการตามสัญชาตญาณ ในขณะที่เดียวกันก็กระตุ้นให้แสวงหาความสุขให้ตนเองด้วย แต่อาศัยการทำงานของ อิดอย่างเดียว บางครั้งก็ยังไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการได้ อีโก้จึงพัฒนาขึ้นเพื่อทำหน้าที่ในการคิดและวางแผนตอบสนองความต้องการนั้น โดยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง ครั้นต่อมาเมื่อเด็กมีอายุประมาณ 3-6 ปี ซูเปอร์อีโก้จึงพัฒนาขึ้นมา เพื่อควบคุมระบบคุณธรรม จริยธรรมในตัวบุคคล ทำให้บุคคลได้รับการถ่ายทอดค่านิยมและมาตรฐานทางคุณธรรม จริยธรรมของสังคม โดยผ่านกระบวนการเลียนแบบผู้อบรมเลี้ยงดู ส่วนมากก็คือ พ่อแม่นั่นเอง จากการศึกษาตามแนวคิดนี้ จะพบว่า คุณธรรม จริยธรรมควรเริ่มปลูกฝังตั้งแต่วัยเด็ก และบุคคลจะเพิ่มพูนคุณธรรม จริยธรรมให้กับตนเองขึ้นอยู่กับกรอบการอบรมเลี้ยงดูที่ถูกต้อง

ลอเรนซ์ โคลเบอร์ก (Kohlberg, 1979 : 179 ; อ้างถึงใน จุมพล พูลภัทรชีวิน 2549 : 22) ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญา (Cognitive Development Theory) นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้ เชื่อว่า จริยธรรมหรือความเข้าใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ในการตัดสินใจถูกคิดของการกระทำ มิได้เกิดจากการเรียนรู้โดยผ่านกระบวนการทางสังคม (socialization) แต่เกิดจากการคิดไตร่ตรองตามเหตุผล ขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางสติปัญญา ซึ่งผูกพันอยู่กับอายุของบุคคลจะมีพัฒนาการทางคุณธรรม จริยธรรมจากขั้นที่ต่ำไปสู่ขั้นที่สูงกว่า ไม่มีการย้อนกลับและไม่มีการเร่งขึ้น

ราท ฮาร์มิน และซิมัน (Rath, Harmin, and Simon, 1966) อ้างถึงใน ชัยพร วิชาวุธ 2531 : 23) ได้เสนอทฤษฎีการกระจ่างค่านิยม (The Theory of Values Clarification) โดยใช้แนวคิดของทฤษฎีสัมพัทธ์นิยม (Relativism) ที่มีหลักการว่าความถูกต้องสิ่งใด มิได้ขึ้นอยู่กับหลักการที่แน่นอนแต่จะแปรผันตามบุคคล และสภาพการณ์ต่างๆ ในหลักการของทฤษฎีการกระจ่างค่านิยมจะไม่กำหนดจริยธรรมที่จะปลูกฝัง มีการยอมรับการตัดสินใจ ความรู้สึก และค่านิยมที่เลือกแล้วของผู้เรียนอย่างไม่มีเงื่อนไข โดยครมมีหน้าที่ในการปลูกฝังค่านิยม คือ การชี้แนะหรือการจัดการให้มีการชี้แนะ โดยการตั้งคำถามเพื่อให้นักเรียนถูกคิดขึ้นมาว่า ความเชื่อ ทศนคติพฤติกรรมและความรู้สึกของตนที่มีต่อสิ่งหนึ่งๆ นั้น เป็นไปตามเกณฑ์ 7 ประการ ของกระบวนการของค่านิยมหรือไม่ กล่าวคือ

1. เกิดจากการเลือกของคนอย่างอิสระหรือเปล่า
2. ได้พิจารณาทางเลือกอื่นๆ หรือเปล่า
3. ได้พิจารณาผลทางเลือกต่างๆ หรือเปล่า
4. มีความภูมิใจหรือยินดีในสิ่งที่คนเลือกหรือเปล่า
5. จะยืนยันการตัดสินใจเลือกของคนอย่างเปิดเผยหรือไม่
6. จะทำ ตามที่ตนตัดสินใจหรือไม่
7. จะกระทำ ซ้ำหรือไม่

บรอนเฟนเบรเนอร์ (Bronfenbrenner) ได้เสนอทฤษฎีจริยธรรมไว้ 5 รูปแบบดังนี้

รูปแบบที่ 1 จริยธรรมโดยยึดถือตนเอง (Self-oriented Morality) คือ การยึดถือและให้ความสนใจอยู่ที่ความพึงพอใจของตนเอง และจะพิจารณาสิ่งอื่น ๆ ออกจากตนเองในบริบทว่าตนได้รับประโยชน์หรือถูกขัดขวางผลประโยชน์

รูปแบบที่ 2 จริยธรรมโดยยึดถือผู้มีอำนาจ (Authority-oriented Morality) ในขั้นนี้ เด็กรวมถึงผู้ใหญ่จะมีจุดที่ตกลงร่วมกันอยู่ในตัวคนของอำนาจ นับจากพ่อแม่จนถึงหัวหน้างานและผู้มีอำนาจระดับประเทศ ศาสนา มาเป็นตัวอธิบายความถูกต้องหรือความผิด

รูปแบบที่ 3 จริยธรรมโดยยึดถือเพื่อน (Peer-oriented Morality) เป็นจริยธรรมที่ยึดถือความสอดคล้องกับกลุ่ม ไม่ใช่ด้วยอำนาจจากใคร แต่ด้วยเพื่อนเป็นผู้ตัดสินว่าถูกหรือผิด ส่วนใหญ่จริยธรรมในระดับนี้ จะพบมากในวัยรุ่นเนื่องจากเป็นวัยที่ต้องการการยอมรับจากกลุ่มเพื่อน

รูปแบบที่ 4 จริยธรรมโดยยึดถือกลุ่ม (Collective - oriented Morality) เป็นจริยธรรมที่ขึ้นอยู่กับกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่บุคคลนั้นดำเนินชีวิตอยู่ โดยไม่ได้คำนึงถึงตัวบุคคลหน้าที่ของบุคคลในสังคมนั้นเป็นเกณฑ์ที่กำหนดให้เป็นจุดยืนที่ต้องคำนึงถึง

รูปแบบที่ 5 จริยธรรมโดยยึดถืออุดมการณ์ (Objectively - oriented Morality) เป็นจริยธรรมที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ใด หรือกลุ่มสังคมใด แต่จะเป็นจริยธรรมที่เป็นจริงในตัวเอง

โดยสรุปแล้ว ทฤษฎีทางจริยธรรมจะเป็นหลักให้ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารการศึกษาและบุคลากรทางการศึกษา ได้เข้าใจถึงแนวความคิดของบุคคลในสถานภาพที่แตกต่างกัน การพิจารณาจริยธรรมและการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของบุคคลตามแนวคิดจากทฤษฎีเหล่านี้ อาจเกิดขึ้นกับผู้บริหารได้ตลอดเวลาในสถานการณ์ที่หลากหลาย จึงขึ้นอยู่กับว่าจะใช้รูปแบบใดเป็นหลักในการพิจารณา

สรุปได้ว่า ทฤษฎีพัฒนาการด้านคุณธรรม จริยธรรม เป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ถึงจิตใจและพฤติกรรมของบุคคล ในการปลูกฝังและส่งเสริมให้บุคคลมีคุณธรรม จริยธรรม จึงจำเป็นต้อง

อาศัยทฤษฎีเหล่านี้เป็นแนวทาง เพื่อค้นหาวิธีการที่เหมาะสม ซึ่งคุณธรรมและจริยธรรมที่ควรปลูกฝังและส่งเสริมนั้น ควรเป็นหลักธรรมที่ยอมรับกันในสังคม และไม่ขัดต่อศาสนาที่บุคคลนับถือ ทั้งนี้ต้องตั้งอยู่บนความสงบสุข ความดีงามของการประพฤติปฏิบัติ

การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม

การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ผู้วิจัยได้ศึกษารายละเอียดต่างๆ ดังจะนำเสนอในหัวข้อต่อไปนี้มี

การดำเนินงานการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม

การดำเนินการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ได้มีนักวิชาการได้ให้แนวทางในการดำเนินงาน ไว้ดังนี้

สมพงษ์ จิตระดับ (2550 : 179 - 180) ได้กล่าวถึงแนวทางการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมในโรงเรียนไว้ดังนี้

1. ในการสอนจริยศึกษา โรงเรียนควรเพิ่มเติมหลักธรรมและแนวทางพุทธศาสนา ให้แก่นักเรียนไว้ดังนี้
2. การส่งเสริมการปฏิบัติเป็นสิ่งที่ครูต้องให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การยกย่อง ชมเชย และประกาศเกียรติคุณนักเรียนเป็นสิ่งที่ควรได้รับการสนับสนุนจากทุกๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
3. การให้การอบรม หรือการให้คำแนะนำที่เกี่ยวกับจริยธรรมควรพยายามกระทำเป็นรายบุคคลหรือกลุ่มย่อยจะได้ผลและน่าสนใจกว่า
4. โรงเรียนประถมศึกษาส่วนใหญ่อยู่ใกล้ชิดกับวัดซึ่งอยู่ในชุมชนนั้น จึงควรจัดกิจกรรมที่ก่อประโยชน์แก่หลายๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น จัดโครงการธรรมทายาทเพื่อเยาวชน สามเณรในระหว่างปิดภาคการศึกษา เป็นต้น
5. โรงเรียน คณะครู ควรร่วมมือกับผู้ปกครองอย่างใกล้ชิด เช่น พบปะ พูดคุย เข้มเขี่ยนตลอดจนปรึกษาหารือร่วมกันตามโอกาสและความเหมาะสม ครูควรหาโอกาส ติดตาม ผลนักเรียนแต่ละคนตามสภาพที่เกิดขึ้นในครอบครัวของนักเรียนด้วย
6. การจัดสิ่งแวดล้อม บริเวณโรงเรียน อาคารเรียน และห้องเรียนจะต้องสะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อยมีวินัยอยู่เสมอ ทั้งควรเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมสิ่งแวดล้อมบางอย่างให้น่าสนใจและชวนติดตามเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรมอยู่เสมอ เช่น การคิดรูปการ์ตูนทางจริยธรรม คติสอนใจ การจัดป้ายนิเทศ เป็นต้น
7. ผู้บริหารโรงเรียน คณะครู ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ควรจะได้มีการร่วมประชุม เพื่อปรึกษาหารือ กำหนดแผนงานการส่งเสริมจริยธรรมในโรงเรียน

8. การจัดให้มีการศึกษานอกสถานที่ เพื่อจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น ประสพการณ์ตลอดจนวิธีการดำเนินงานการส่งเสริมจริยธรรมระหว่างโรงเรียนหรือหน่วยงานอื่น โรงเรียนควรดำเนินการให้เป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่อง ไม่ควรเร่งรัดหรือรีบร้อนเพื่อให้เห็น ผลงานในระยะเวลาสั้นๆ เป็นอันขาด

9. ควรพิจารณาบุคคลในชุมชนที่มีคุณธรรมดีเด่นมาร่วมเป็นวิทยากรบรรยาย

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2525 : 26 - 27 ; อ้างถึงใน สมพงษ์ จิตระดับ 2550 : 164 - 165)

โครงการทดลองหารูปแบบที่ประสิทธิภาพต่อการเรียนการสอนจริยธรรม.) ได้เสนอแนวทางในการส่งเสริมจริยธรรมให้นักเรียนในวัย 6 - 12 ขวบ ไว้พอสรุปได้ดังนี้

1. สร้างสิ่งแวดล้อมให้เด็กได้สามารถซึมซับจริยธรรมที่ต้องการปลูกฝังเองโดยผู้ใหญ่ ไม่เสียเวลาพร่ำสอนจนเกินไป
2. ให้เด็กได้อยู่ใกล้ชิดตัวอย่างที่ดี เพื่อเด็กได้ประพฤติปฏิบัติตาม
3. เสนอปัญหาให้เด็กได้วิเคราะห์จนเกิดสำนึก (Self-Realization) มากขึ้น และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองโดยไม่รู้ตัว
4. แสวงหาแบบอย่างวัฒนธรรมที่ดีงาม เพื่อขัดเกลาความคิดของเด็กให้ประณีตและพัฒนาจริยธรรม
5. จัดโอกาสให้เด็กได้ศึกษาหาประสบการณ์ทางวิชาการ ซึ่งสามารถพัฒนาจริยธรรมได้
6. สร้างและปฏิบัติตามจริยธรรมที่ผู้ใหญ่และเด็กยอมรับร่วมกัน
7. สนทนาในชีวิตประจำวันในโอกาสได้พบเหตุการณ์ทั้งในและนอกโรงเรียนเพื่อให้เด็กเห็นคุณค่า และความหมายของเหตุการณ์นั้นๆ
8. ตั้งชมรมเพื่อศึกษาหาความรู้ได้ตามอิสระ และความปรารถนาของตน
9. สร้างคำขวัญและสุภาษิตที่คนส่วนใหญ่ยอมรับร่วมกัน
10. แนะนำหรือให้คำปรึกษาเฉพาะตัว

พวงศักดิ์ จันทรสุนทร (2551 : 4 - 9) กล่าวถึงวิธีการส่งเสริมจริยธรรมในการเรียน การสอนมี 5 ขั้นตอน คือ

1. การให้ความรู้ขั้นสูง ควรจะให้เด็กได้รับเหตุผลใหม่และเหนือกว่าที่เคยเป็นอยู่ เด็กจะนำไปเปรียบเทียบกับเหตุผลเดิม และจะเกิดความขัดแย้ง หรือความไม่สมดุลทางความคิด ความไม่สมดุลจะเป็นเครื่องกระตุ้นให้เด็กเกิดมีการปรับโครงสร้างทางความคิดของตน เกิดความสมดุลขึ้นใหม่จะช่วยให้เด็กเข้าใจและยอมรับเหตุผลในขั้นสูงกว่าเดิม (ตามหลักทฤษฎีทางจิตวิทยาของเพียเจต์

2. การอบรมทางศาสนา เด็กควรได้รับการอบรมทางศาสนา เพื่อลดความเห็นแก่ตัว และเพิ่มความเห็นแก่พวกพ้อง ส่วนรวม สังคม และมนุษยชาติ

3. การให้แสดงบทบาท เด็กควรที่จะได้รับโอกาสสวมบทบาทอื่น นอกเหนือจากที่ตัวเองเป็นอยู่ และบทบาทนั้นควรเกี่ยวข้องกับจริยธรรม การรับเอาความคิดและความรู้สึกของคนอื่น จะก่อให้เกิดความคิด ความเข้าใจแตกต่างไปจากเดิม ไม่ยึดอยู่แต่ตนเอง (ตามหลักทฤษฎีของ Kohlberg)

4. การให้อิทธิพลของกลุ่มให้เกิดความคล้อยตาม การยกระดับจิตใจของเด็กนั้นได้จากกลุ่มเพื่อซึ่งแสดงออกทางจริยธรรมในระดับเดียวกัน เด็กจะยึดถือเพื่อนเป็นแบบอย่างและคล้อยตามลักษณะของเพื่อนไปโดยง่าย กลุ่มเพื่อนจะเป็นสื่อเสนอความรู้และเหตุผลใหม่ในระดับที่สูงกว่าที่มีอยู่

5. การเลียนแบบจากตัวแบบ การจัดตัวแบบให้เด็กเลียนแบบเป็นวิธีการศึกษาหนึ่ง ที่มนุษย์ใช้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ตัวแบบจะมีลักษณะดึงดูดและมีอิทธิพลให้เด็กคล้อยตามได้มาก ได้แก่ พ่อ แม่ ผู้ใหญ่และเพื่อน

กิริติ ศรีวิเชียร (2552 : 41 – 44) กล่าวถึง แนวทางในการส่งเสริมจริยธรรมในโรงเรียนไว้ว่า การส่งเสริมจริยธรรมจะกระทำให้ได้ผลขึ้นมาไม่ได้ด้วยวิธีการสอนอย่างเดียว แต่จะต้องอาศัยการจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม ตลอดจนความประพฤติของครูในโรงเรียนให้สอดคล้องตามไปด้วย นั่นคือ จะต้องส่งเสริมจริยธรรมทั้งในรูปหลักสูตรแฝงและในรูปการสอนซึ่ง การส่งเสริมจริยธรรมในรูปของหลักสูตรแฝง (Hidden Curriculum) จะต้องสร้างความสนใจของนักเรียนไปที่บรรยากาศ หรือสภาพแวดล้อมในโรงเรียนที่มีผลต่อการส่งเสริมจริยธรรม เพราะนักเรียนจะไม่ตระหนักถึงสิ่งที่ครูตั้งใจจะให้นักเรียนได้เรียนรู้ แต่สิ่งนั้นจะมีผลกระทบต่อ การส่งเสริมจริยธรรมนักเรียน เช่น การให้เด็กร่วมงานเป็นกลุ่ม หรือเป็นหลักสูตรแฝงให้เด็กได้เรียนรู้จากสิ่งที่ครูไม่ได้ตั้งใจให้เกิดขึ้นโดยตรง แต่เป็นผลมาจากการปฏิบัติของครูในระบบโรงเรียน เช่น ความรักใคร่ สามัคคีของครู ความสุภาพเรียบร้อยในทางวาจาของครู และความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของคณะครูในโรงเรียน

ชำนาญ วุฒิจันทร์ (2552 : 87 - 88) ได้กล่าวถึงแนวทางการจัดจริยศึกษาสำหรับโรงเรียนไว้ สรุปได้ดังนี้

1. จัดโรงเรียนและสิ่งแวดลอมในโรงเรียน ให้เอื้ออำนวยต่อการสอนจริยธรรมในโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง

2. จัดการสอนจริยธรรมตามหลักสูตร โดยสอนให้สอดคล้องกับสังคม จากสิ่งที่ใกล้ตัวไปสู่สิ่งที่ไกลตัวนักเรียน

3. จัดกิจกรรมประกอบการสอนจริยธรรมให้เด็กได้ปฏิบัติจริง และสอดคล้องกับ หลักวิทยาศาสตร์เน้นให้เห็นจริงมากกว่าการสร้างความสำเร็จที่มลาย

4. แทรกคคิธรรมทั้งในหนังสือบทเรียนและหนังสืออ่านประกอบ

5. สอดแทรกจริยธรรมในการสอนทุกวิชา ทุกกลุ่มประสบการณ์

6. จัดภาพประกอบเรื่องจริยธรรม ทั้งในการสอนและการจัดกิจกรรม

7. ใช้สื่อมวลชนในการให้ความรู้และประสบการณ์ด้านจริยธรรม

ปีน มาลากุล (2506 : 58-59 ; อ้างถึงใน อภินา แดงจำรูญ 2552 : 19 - 23) ได้กล่าวถึง แนวทางการให้การศึกษจริยศึกษาไว้ดังนี้

1. โรงเรียนควรต้องสร้างระเบียบประเพณีและสิ่งอื่นๆ ที่เป็นของโรงเรียน โดยเฉพาะตลอดจนทำโรงเรียนให้เป็นที่น่าอยู่ เช่น สะอาด เรียบร้อย ร่มรื่น ฯลฯ เพื่อมัดจิตใจของนักเรียนไว้ให้เป็นอันเดียวกัน

2. นักเรียนควรได้รับการสั่งสอนให้มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและทำตนให้เป็นตัวอย่างก่อน

3. กำหนดเวลาเข้าเรียนและเลิกเรียนวันหนึ่งๆ นั้น เป็นกำหนดเวลานักเรียนจะต้องเรียนตามตารางสอนของครู มิได้หมายความว่า นอกเวลาดังกล่าวนี้ครูจะพ้นจากความรับผิดชอบที่ต้องอบรมสั่งสอนนักเรียน

4. วิธีเสนอที่ดีคือ สอดแทรกวิชาจริยธรรมเข้าไปในสรรพวิชาต่าง ๆ

5. การสอนวิชาศีลธรรม และการทำให้นักเรียนมีความประพฤติดีนั้นเป็นเรื่องของการปฏิบัติมากกว่าวิชาการ เพราะฉะนั้นการสอนในห้องเรียนจึงไม่เป็นการเพียงพอ ต้องคำนึงถึงการปฏิบัติจริง ๆ นอกห้องเรียนเป็นสำคัญ

6. กิจกรรมนอกหลักสูตรช่วยการสอนศีลธรรมได้อย่างดีที่สุด เพราะในขณะที่นักเรียนไม่อยู่ในการอบรมและระเบียบของห้องเรียนจะแสดงตนให้เห็นว่าดีหรือไม่ดีได้ง่ายในโอกาสนั้น ๆ ครูจะช่วยแก้ไขหรือนำไปในทางที่ดี

7. การสอบไล่มิใช่จุดหมายปลายทางของการศึกษา สิ่งที่สำคัญกว่า คือการสอนให้นักเรียนมีความรู้แน่นแฟ้น และการอบรมให้เป็นผู้มีความประพฤติ

อำนาจ ทะพิงค์แก และชยันต์ วรรณະภูติ (2552 : 208) เสนอแนวคิดไว้ว่าส่งเสริมจริยธรรมในโรงเรียนนั้น จะต้องปรับปรุงหลักสูตร วิธีการสอนเสียใหม่โดยควรจะมีการเพิ่มหลักสูตรด้านนี้ให้มากขึ้นและให้สอดคล้องประสานกันทุกวิชา ซึ่งหมายความว่า การสอนจริยธรรมไม่ใช่ตกเป็นภาระของครูสอนหน้าที่ศีลธรรมแต่เพียงอย่างเดียว ผู้สอนวิชาอื่นก็มีหน้าที่ในการส่งเสริมจริยธรรมให้แก่เด็กนักเรียนเช่นกัน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2554 : 11 - 20) ได้ให้แนวทางการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนในโรงเรียน เป็นการดำเนินการเพื่อเสริมสร้างคุณงามความดีให้เกิดขึ้นกับนักเรียน ซึ่งประกอบด้วย 5 ด้าน ดังนี้

1. การวางแผน หมายถึง การคิดหรือเตรียมการที่จะพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน การวางแผนการดำเนินงานการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อกำหนดกรอบของการดำเนินงานการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดการดำเนินงาน โดยการนำข้อมูลมาใช้เป็นแนวทางกำหนดจุดมุ่งหมาย เป้าหมาย กิจกรรม สื่อและเครื่องมือ ผู้บริหารสถานศึกษาและครูผู้รับผิดชอบ และระยะเวลาการดำเนินงาน โดยการเขียนเป็นโครงการการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน

2. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เป็นการสอน โดยคำนึงถึงการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นสำคัญหรือเน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด บทบาทในการจัดการเรียนการสอนที่สำคัญที่สุดก็คือ ครูผู้สอนนั่นเอง ดังนั้น ในยุคปฏิรูปการศึกษา การเรียนการสอน ก็ย่อมหมายถึง การเรียนการสอนที่มุ่งเน้นผู้เรียนสำคัญที่สุด ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545

3. การจัดกิจกรรมนักเรียน เป็นการปฏิบัติของนักเรียนเพื่อเสริมสร้างคุณธรรม จริยธรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นอย่างเป็นระบบ กระบวนการพัฒนาผู้เรียน คือ การจัดกิจกรรมอย่างหลากหลาย ต่อเนื่อง เป็นวิถีชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักคิด มีการฝึกปฏิบัติเสมอ ๆ ทั้งด้านความประพฤติ จิตใจ และปัญญา เพื่อให้เกิดการพัฒนาทั้ง 3 ด้าน ไปพร้อม ๆ กัน เนื่องจากการศึกษาตามแนวพุทธปรัชญาการศึกษา คือ กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในด้านความประพฤติ จิตใจ และปัญญา เพื่อความเจริญงอกงามในทุกขั้นตอนของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกิน อยู่ คู่ พึ่ง ในชีวิตประจำวันที่มีสติสัมปชัญญะคอยกำกับ เพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาจนเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เจริญสืบต่อไป และเนื่องจากพุทธศาสนามีหลักการพัฒนาว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะฝึกฝนและพัฒนาได้ ประกอบกับวิเคราะห์ผู้เรียนว่ามีสติปัญญา อุปนิสัย ความพร้อมและภูมิหลังที่แตกต่างกัน การพัฒนาจึงเน้นที่ตัวผู้เรียนแต่ละคนเป็นสำคัญ ดังนั้นในการจัดกิจกรรมนั้น ครูและผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ตามหลักการ หลักคิดข้างต้น โดยให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา ในที่นี้ขอเสนอแนะการจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง 4 ลักษณะ คือ (กระทรวงศึกษาธิการ. 2554 : 41 - 47)

4. การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม เป็นกิจกรรมที่โรงเรียนร่วมกับชุมชนและหน่วยงานอื่นจัดขึ้น เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนได้เข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม เช่น แหล่งเรียนรู้ วิทยากรภายนอก หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น การจัดลักษณะทางกายภาพของ

โรงเรียนในการส่งเสริมการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม จากความสำคัญของสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ตามที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาและแนวทางในการจัดบรรยากาศสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด สามารถสรุปเป็นหลักการในการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพของโรงเรียนได้ดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ. 2553 : 48 - 49)

- 4.1 บรรยากาศสงบเงียบ เรียบง่าย
- 4.2 โกลัศจรรย์ธรรมชาติ ร่มรื่น
- 4.3 โกลัศจรรย์ชุมชน
- 4.4 สะอาด มีระเบียบ
- 4.5 ทันสมัย มีการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ
- 4.6 เป็นแหล่งเรียนรู้ ทั้งด้านวิชาการ วิชาชีพ และคุณธรรม

5. การนิเทศติดตามผล เป็นการส่งเสริม สนับสนุนหรือให้ความช่วยเหลือ ควบคุม กำกับการดำเนินงานของบุคลากรและวัดผลสำเร็จของการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมของนักเรียน การประเมินผลการนิเทศติดตาม เป็นขั้นตอนสุดท้ายของกระบวนการทั้งหมดในการจัดดำเนินการ นิเทศมีความสำคัญซึ่งจะทำให้ทราบว่า การปฏิบัติการนิเทศได้บรรลุผลเพียงใด ตรงตามจุดประสงค์หรือไม่

โคลเบอร์ก และฟิลลิป (Kohlberg & Phillip, 1973 : 205 ; อ้างถึงใน นุศนา บุญน้อย 2553 : 25 - 26) กล่าวได้ว่า ถ้าครูต้องการปลูกฝังจริยธรรม หรือสำนึกในความยุติธรรมให้กับนักเรียน ครูจะต้องสร้าง โรงเรียนให้เต็มไปด้วยความยุติธรรมขึ้นมาในห้องเรียน ต้องมีบรรยากาศแห่งความยุติธรรมอยู่ด้วย ทั้งนี้เพราะว่าสิ่งที่ นักเรียนได้เรียนรู้ไปเป็นจำนวนมากนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ได้มาจากหนังสือเรียน หากแต่ได้มาจากสภาพแวดล้อมหรือบรรยากาศแห่งจริยธรรมที่ครูสร้างขึ้นในระบบโรงเรียนหรือในห้องเรียน นั่นคือ จัดจริยศึกษาในรูปแบบของหลักสูตรแฝง

จากแนวทางการดำเนินการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ที่นักวิชาการหลายท่านกล่าวไว้สามารถพิจารณาถึงแนวทางการส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมในโรงเรียนได้ว่า การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมในโรงเรียนนั้น จะต้องดำเนินการทุกอย่างเพื่อปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมให้กับนักเรียน โดยเริ่มตั้งแต่ การแต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมจริยธรรมประจำโรงเรียนเพื่อทำหน้าที่กำหนดแผนงานควบคุม ดูแล การส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมในโรงเรียน และดำเนินการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมให้กับนักเรียน โดยเน้นการปฏิบัติจริงทั้งในการจัดกิจกรรมการเรียน การสอน สถานการณ์ต่างๆ และสภาพแวดล้อม รวมทั้งประพฤติตัวเป็นแบบอย่างที่ดีของ พ่อแม่ ครู และคนอื่นๆในโรงเรียน โดยมุ่งหวังให้นักเรียนเกิดความรู้และมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ด้านคุณธรรมจริยธรรม

การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม

ได้มีผู้ศึกษาการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ไว้ดังนี้

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม (2549 : 12 - 13) ได้กล่าวว่ามนุษย์ในสังคมจะได้รับ การดูแลจากหน่วยสังคมต่าง ๆ ตั้งแต่เกิดจนตาย หน่วยสังคมต่าง ๆ เหล่านี้จะคอยชี้แนะสั่งสอน และให้คุณค่าทางจริยธรรม หน่วยสังคมเหล่านี้รวม เรียกว่า สังคมประภคิต ซึ่งประกอบด้วย ครอบครัว โรงเรียน เพื่อน สื่อสารมวลชน และศาสนา การอบรมสั่งสอนของหน่วยสังคมเหล่านี้ เป็นไปได้ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ผลของการกล่อมเกลาทางสังคมทำให้บุคคลที่อยู่ในวัยเด็กมี ค่านิยมและจริยธรรมที่สอดคล้องกับตัวแบบทั้งในด้านบวกและด้านลบได้

ชำเถียง วุฒิจันทร์ (2552 : 13 - 15) ได้ให้แนวคิดในเรื่องการปลูกฝัง คุณธรรม จริยธรรม ให้กับเยาวชน เอาไว้ว่า คนเรากำไม่มีความรู้สึกผูกพันต่อ พ่อ แม่ ต่องานต่อแผ่นดิน และ สิ่งแวดล้อมที่มีต่อเขา จะสอนเท่าใดก็คงไม่มีประโยชน์ เพราะเขาจะเกิดความสำนึกในหน้าที่ ใน คุณค่าของชีวิต คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะแม้ชีวิตของเขาเอง เขาก็ไม่ รับผิดชอบเสียแล้ว เขาจะไปรับผิดชอบในหน้าที่ของเขาที่ต้องทำความดีและให้ความดีแก่สังคมที่ ได้รับประโยชน์ได้อย่างไร ดังนั้น คุณธรรม จริยธรรม จึงเป็นตัวผล ที่จะต้องสร้างด้วย เหตุ คือ ให้ความรู้ ความเข้าใจแก่เขาเป็นอย่งคั่นเอง และมีผู้ใหญ่ที่เป็นแบบอย่างที่ดีด้วย การปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม จำเป็นต้องมีครู 3 สถานะ เป็นต้นเหตุ คือ ครูที่บ้าน ครูที่ โรงเรียน / สถานศึกษา และครู ที่เป็นคำสอนในศาสนาเพราะบุคคล 3 จำพวกนี้ ซึ่งหมายถึง บุพการี ครู และพระสงฆ์เท่านั้น ที่อยากเห็นบุคคลอื่นได้ดี ถ้าขาดเหตุ หรือ เหตุ ไม่ครบถ้วน ผลคือ คุณธรรม และ จริยธรรม ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ หรือไม่สมบูรณ์นั่นเอง เรามักจะเอาผลกลับมา เป็นเหตุ คือ เอาจริยธรรม หรือศีลธรรม ไปสอนเขาโดยตรง จริยธรรม ศีลธรรม และ คุณธรรม อื่น ๆ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ หรือ มีขึ้นได้น้อยเต็มที

เขวง เตชะ โภคยะ (2553 : 35 - 39) ได้การศึกษาเป็นการให้ความรู้ในเรื่องจริยธรรม การให้การศึกษา รวมถึงการอบรมบ่มนิสัย ให้เรียนรู้สิ่งที่ถูกผิด และการตักเตือนให้เกิดความสำนึก ในความถูกต้องและความผิด ดังนี้

1. การปลูกฝังพื้นฐานด้านวิชาการ การเรียนการสอน การศึกษาของไทยมี ความเกี่ยวข้องกับศาสนาอย่งเป็นเนื้อเดียวกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า หลักสูตรต่าง ๆ ที่นำมาใช้จะมี ลักษณะแนวทางที่เป็น ไปในทางเดียวกันกับพุทธปรัชญา

2. การปลูกฝังพื้นฐานด้านชีวิตและสังคม การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมในการ ดำรงชีวิตทางด้านสังคมก็จะนำพระธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักใน

การคิดและการแก้ปัญหาในเชิงคุณธรรมจริยธรรม การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุขภายใต้กฎเกณฑ์ของสังคมและจิตสำนึกที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น

3. การปลูกฝังพื้นฐานด้านจิตวิทยา เป็นพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ด้วยการคิด การห้เห็น การคิดอย่างมีวิจารณญาณ มีการไตร่ตรองจนเกิดความเข้าใจ จนเกิดเป็นจิตสำนึก การศึกษาจึงต้องมุ่งอบรมให้บุคคลคิดเป็น ทำเป็นและแก้ปัญหาเป็น ซึ่งมีความมุ่งหมายปลายทางคือให้คิดดี ทำดีและแก้ปัญหาได้ดี การศึกษาจิตวิทยาทำให้เข้าใจธรรมชาติความต้องการของมนุษย์ เพื่อให้เข้าใจตนเองและผู้อื่นด้วย การสร้างแรงจูงใจตนเองเพื่อที่สามารถพัฒนาไปสู่ความดีงามได้

ประภาศรี สีหอำไพ (2553 : 54 - 55) ได้กล่าวว่าคุณธรรม จริยธรรมเกิดขึ้นมาพร้อม ๆ กับการพัฒนาการด้านสติปัญญาและการอบรม กล่าวคือทำให้รู้จักผิดชอบชั่วดีของสังคม คุณธรรม จริยธรรมจึงเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ทั้งในระบบนอกโรงเรียนและในโรงเรียน การศึกษา คือการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้ชีวิตมีคุณค่าและกำกับให้ตนเองเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมอันพึงประสงค์ ด้วยการปลูกฝังพื้นฐานด้านจริยธรรมในด้านต่าง ๆ กระบวนการปลูกฝัง ดังที่ ได้วางกรอบ กระบวนการสังคมประภคิต ดังภาพประกอบ 2.1

ภาพประกอบ 2.1 กระบวนการสังคมประภคิต

ประกาศรี สี่ห้าไฟ (2553 : 242 - 244) ได้เสนอวิธีการปลูกฝังค่านิยม เป็นฐานของการปลูกฝังจริยธรรม ดังนี้

1. กำหนดพฤติกรรมที่พึงปรารถนาตามคุณธรรมจริยธรรมอย่างสอดคล้องกัน
2. เสนอตัวอย่างพฤติกรรมที่พึงปรารถนา พร้อมทั้งแสดงให้เห็นผลดีผลเสีย
3. ประเมินพฤติกรรมที่สอดคล้องและไม่สอดคล้องกับคุณธรรมและจริยธรรม โดยใช้เกณฑ์ผลของพฤติกรรมต่อตนเอง หมู่คณะและสังคม
4. แลกเปลี่ยนและวิจารณ์การประเมินในกลุ่ม
5. ฝึกปฏิบัติให้บุคคลกระทำด้วยใจสมัครและให้ประเมินผลสำเร็จด้วยตนเอง
6. ย้ำให้บุคคลรับเอาพฤติกรรมที่สอดคล้องกับจริยธรรมและคุณธรรมโดยให้นำมาเป็นส่วนหนึ่งของตน
7. การปฏิบัติอย่างต่อเนื่องและการชักชวนให้ผู้อื่นประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดี
8. พัฒนาค่านิยมจากระดับญาติพี่น้อง ไปสู่หมู่คณะและสังคม เช่น เริ่มต้นจากความกตัญญู ความเสียสละ ความสามัคคีในหมู่พี่น้อง หมู่คณะ และสังคม ไปจนถึงประเทศชาติ
9. จัดกิจกรรมเสริม เช่น กิจกรรมรณรงค์ นิทรรศการ การประชุม สัมมนา การอภิปราย การศึกษารายกรณี การจัดงานประเพณี เป็นต้น

ได้มีนักวิชาการให้ทฤษฎีการให้เหตุผลทางจริยธรรม คือ โคลเบอร์ก มีความเชื่อว่ากฎเกณฑ์ที่คนเราใช้ตัดสินความถูกผิดของการกระทำจะพัฒนาเป็นขั้น ๆ จากขั้นต่ำกว่าไปสู่ขั้นสูงกว่า ทีละ 1 ขั้น ไม่มีการย้อนขึ้น ไม่มีการข้ามขั้นและไม่มีการเร่งขั้น ซึ่งมีวิธีการตามขั้นตอน ดังนี้

1. ระดับก่อนเกณฑ์ (อายุประมาณ 2 - 12 ปี) ปฏิบัติดังนี้
  - ขั้นที่ 1 : ใช้การลงโทษเป็นเหตุผลในการตัดสิน
  - ขั้นที่ 2 : ใช้การตอบสนองความต้องการของตนเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ
2. ระดับกฎเกณฑ์สังคม (อายุตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไปโดยประมาณ) ปฏิบัติดังนี้
  - ขั้นที่ 3 : ใช้การเป็นที่ยอมรับของสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสิน
  - ขั้นที่ 4 : ใช้ระเบียบแบบแผนและกฎเกณฑ์ของสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสิน
3. ระดับเลขกฎเกณฑ์สังคม (อายุประมาณ 20 ปีขึ้นไป) ปฏิบัติดังนี้
  - ขั้นที่ 5 : ใช้สัญญาสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสิน
  - ขั้นที่ 6 : ใช้หลักการจริยธรรมสากลเป็นเหตุผลในการตัดสิน

ตามทฤษฎีของ โคลเบอร์ก จริยธรรมแต่ละขั้นเป็นผลของการคิดไตร่ตรองในการคิดไตร่ตรอง จำเป็นต้องอาศัยข้อมูล ข้อมูลที่นำมาพิจารณาส่วนหนึ่งเป็นความเข้าใจของตนเอง

เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากประสบการณ์ทางสังคมที่ได้รับใหม่ โดยเฉพาะข้อมูลที่
 ได้จากการรับฟังทรรศนะคติของผู้อื่น ซึ่งอยู่สูงกว่าระดับพัฒนาการของตน 1 ชั้น หากข้อมูลต่าง ๆ
 เหล่านี้มีความขัดแย้งไม่ลงรอยกัน ความรู้สึกไม่สมดุลก็จะเกิดขึ้น ทำให้ผู้ตกอยู่ในสภาพไม่สมดุล
 นี้ต้องปรับตัวเอง โดยการสำรวจและจัดระเบียบความคิดความเข้าใจของตนใหม่มีการจำแนก
 ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ให้มีความชัดเจนและละเอียดมากขึ้นและมีการบูรณาการประเด็นต่าง ๆ
 เข้าด้วยกันเป็นความเข้าใจใหม่ที่สามารถอธิบายสิ่งต่าง ๆ ได้ดีขึ้น ความเข้าใจใหม่เกิดจากการจัด
 ระเบียบทางความคิดเป็นโครงสร้างทางความคิดใหม่ซึ่งแตกต่างจากเดิม กระบวนการจำแนกและ
 การบูรณาการจึงเป็นกลไกของการพัฒนาจริยธรรม ผลของกระบวนการนี้ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่
 ขึ้นมาแทนที่ความเข้าใจเก่าทำให้เกิดจริยธรรมใหม่ขึ้นมาแทนที่จริยธรรมเก่า จริยธรรมใหม่นี้จัดอยู่
 ในขั้นสูงกว่าจริยธรรมเก่าและแตกต่างจากจริยธรรมเก่าในเชิงคุณภาพอย่างสิ้นเชิง

สรุปได้ว่าการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการได้รับประสบการณ์
 และจากการอบรมสั่งสอน ชี้นำให้มองเห็นความผิด ชอบ ชั่ว ดี บุคคลมักจะได้รับการอบรมเลี้ยง
 ดูจากกลุ่มที่เป็นตัวแทนทางสังคมที่ทำหน้าที่ รับผิดชอบในการอบรมเลี้ยงดูให้บุคคลในสังคมเป็น
 ผู้ที่ตระหนักรู้และมีพฤติกรรมที่กล่าวได้ว่า เป็นผู้มีจริยธรรมคุณธรรม คือ ครอบครัว โรงเรียน
 เพื่อน สื่อสารมวลชน และศาสนา บุคคลในกลุ่มสังคมเหล่านี้ต้องพยายามค้นหาวิธีการเพื่อพัฒนา
 และปลูกฝังจริยธรรมคุณธรรม

การศึกษาแนวพุทธกับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม

ในปัจจุบันนักการศึกษาได้นำแนวคิดพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียน
 การสอน โดยกระทรวงศึกษาธิการได้จัดประชุมหารือเรื่องโรงเรียนวิถีพุทธเป็นครั้งแรกในวันที่
 26-27 กุมภาพันธ์ 2546 และมีพระภิกษุและคฤหัสถ์ผู้ทรงคุณวุฒิ อีกทั้งมีการศึกษาแนวพุทธกับ
 การพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ในการใช้แนวทางพุทธ พัฒนาคุณธรรม จริยธรรมในโรงเรียนอีก
 ด้วย

กระทรวงศึกษาธิการ (2548 : 7) ได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธ หมายถึง
 โรงเรียนระบบปกติทั่วไปที่นำหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ใช้ในการบริหารและ
 การพัฒนาผู้เรียน โดยรวมของสถานศึกษา เน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขาอย่างบูรณาการ
 ผู้เรียนได้เรียนรู้ ได้พัฒนาการกิน อยู่ ดู ฟัง ให้เป็น โดยผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงปัญญา
 และมีวัฒนธรรมเมตตา เป็นฐานการดำเนินชีวิต

พระธรรมกิตติวงศ์ (2548 : 21 - 25) ได้กล่าวโดยสรุป แหล่งที่มาเบื้องต้นของการศึกษา
 เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิ มี 2 อย่างคือ

1. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปร โด โฆสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือการกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอนแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้ เลียนแบบจากแหล่งต่าง ๆ ภายนอก หรืออิทธิพลจากภายนอก แหล่งสำคัญของการเรียนรู้ประเภทนี้ เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อน คนแวดล้อมใกล้ชิด บุคคลมีชื่อเสียง หนังสือ สื่อมวลชนทั้งหลาย สถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในที่นี้หมายถึงเฉพาะที่แนะนำในทางที่ถูกต้องจึงงาม ให้ความรู้ ความเข้าใจที่ถูกต้อง ปัจจัยข้อนี้ จัดเป็นองค์ประกอบภายนอก หรือเรียกว่า ปัจจัยทางสังคม สำหรับบุคคลผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม สามารถทำหน้าที่เป็นปร โด โฆสะที่ดี มีคำเรียกเฉพาะว่า กัลยาณมิตร

2. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิ โสมนสสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยกคาย ความรู้สึกคิดหรือคิดเป็น หมายถึง การคิดอย่างมีระเบียบหรือคิดตามแนวทางของปัญญา คือ การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามสภาวะ เช่น ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน โดยวิธีคิดหาเหตุปัจจัย สืบค้นถึงต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ เรื่องนั้น ๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยคัมพหาอุปาทานของตนเองเข้าจับหรือเคลือบคลุม ทำให้เกิดความคลางแคลง และแก้ปัญหาได้ จัดเป็นองค์ประกอบภายใน หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล และอาจเรียกได้ว่าเป็นวิธีการแห่งปัญญา

ธรรมะปฏิบัติ. (2550 : 1) ได้กล่าวถึงวิธีคิดแบบโยนิ โสมนสสิการ ในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม มี 10 วิธี คือ

1. วิธีคิดแบบสืบสาวหาเหตุปัจจัย คือ พิจารณาปรากฏการณ์ที่เป็นผลให้รู้จักสภาวะที่แท้จริงนั้น ๆ หรือพิจารณาปัญหาเพื่อหาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่าง ๆ แนวปฏิบัติคือ คิดสืบสาวโดยถามไปที่ความสัมพันธ์ ส่งผลสืบทอดกันมา เช่น เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เป็นต้น และคิดแบบสอบสวนโดยการตั้งคำถามจากเค้าเงื่อนที่มีอยู่เพื่อสืบมาถึงคำตอบของเงื่อนนั้น ๆ

2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและให้รู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง เช่น ความไม่มีแก่นสารหรือความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลาย ให้หายยึดติด ถ้อยมั่นในสมมติบัญญัติ มองให้เห็น เช่น รูปร่างของคนเราประกอบด้วยเนื้อหนัง กระดูก อวัยวะ เป็นต้น ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาปกติ เป็นต้น

3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือ มองอย่างรู้ความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายที่เริ่มด้วยเหตุและปัจจัยมาปรุงแต่ง จึงเกิดเป็นผลอย่างหนึ่ง เมื่อเหตุเปลี่ยนปัจจัยเปลี่ยน ผลจึงแปรตาม ไม่คงที่ด้วยตัวของมันเอง จึงไม่สามารถคงอยู่ตลอดไป เป็นต้น จึงวางใจได้ว่า การกระทำใด ๆ ก็คือควรกระทำที่เหตุและปัจจัยหรือการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ให้เข้าใจ

เหตุปัจจัยทั้งหลายที่ทำให้เป็นปัญหา แล้วจัดการไปตามเหตุและปัจจัยนั้น หรือสร้างเหตุปัจจัย
ขึ้นใหม่ จึงจะเป็นอิสระ

4. วิธีคิดแบบอริยสัง หรือคิดแบบแก้ปัญหา คือ เริ่มจากกำหนดรู้ปัญหาให้ชัดเจนก่อน
แล้วคิดสืบค้นหาเหตุที่มาที่แท้จริง ฟังปัญหานั้นเพื่อเตรียมแก้ไข โดยมีจุดมุ่งหมายหรือเป้าหมาย
ของตนให้แน่ชัดแล้ว จึงคิดวางวิธีปฏิบัติ เพื่อกำจัดสาเหตุของปัญหาให้บรรลุจุดมุ่งหมายของตน

5. วิธีคิดแบบอรรถธรรมสัมพันธ์หรือคิดตามหลักการและความมุ่งหมายคือ คิดให้
เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับความมุ่งหมายเพื่อว่าเมื่อลงมือปฏิบัติจะไม่คลาดเคลื่อน
เลื่อนลอยไร้ขอบเขต และให้ตรงสู่ผลตามความมุ่งหมาย

6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก เป็นการมองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอีก
แบบหนึ่ง ซึ่งเน้นการยอมรับความจริงตามที่สิ่งนั้น ๆ เป็นอยู่ทุกแง่ทุกมุม ไม่ว่าด้านดีหรือด้านด้อย
คุณหรือโทษ เพื่อที่จะหาทางออกไปจากภาวะไม่พึงประสงค์คือ รู้จุดมุ่งหมายใหม่ที่ดีกว่า

7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้คุณค่าเทียม หรือการพิจารณาเพื่อศักดิ์หรือบรรทัดฐาน
เป็นขั้นฝึกหัดขัดเกลาจิตใจเสด็จทางมิให้กิเลสเข้ามาครอบงำจิตใจ เพราะคนเราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับ
กับวัตถุ ปัจจัย อุปกรณ์อำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันตลอดเวลา เพื่อสนองความต้องการ
ของตนเองเพื่อประโยชน์ต่อการเป็นอยู่อย่างมีความสุข เกื้อกูลแก่การปฏิบัติหน้าที่การงานการบำเพ็ญ
ประโยชน์สุข จึงควรมุ่งเอาแต่ความสะดวก ปลอดภัย แข็งแรง ทนทาน เป็นต้น นั่นคือมองที่
คุณค่าแท้ ส่วนคุณค่าเทียมคือ การแสวงหาอำนวยความสะดวกเหล่านั้น เพื่อปรนเปรอความอยาก
เป็นความรู้สึกสนุกสนาน เป็นเครื่องแสดงฐานะความโก้หรู อวดความมั่งมี มุ่งสวยหรูเด่นดัง
 เป็นต้น

8. วิธีคิดแบบอุปมาปลูกเร้าคุณธรรม หรือวิธีคิดแบบเร้ากุศลหรือคิดแบบกุศลภาวนา
เป็นไปเพื่อศักดิ์หรือบรรทัดฐานขัดเกลาตนหา เช่น ในการประสบสิ่งหนึ่งสิ่งใดอย่างเดียวกันแต่บุคคล
แต่ละคนนั้นรับรู้ต่างกัน เพราะสังขารการปรุงแต่งไปคนละทาง ในกรณีของเด็ก ๆ ควรฝึกการทำ
จิตใจให้ผ่องใส ด้วยการชี้ให้เห็นและพอใจในความสามารถของตนเอง พอใจในผู้อื่นและสรรพสิ่ง
ต่าง ๆ ด้วยการฝึกรู้คุณค่าด้วยความกตัญญูบ้าง การฝึกการทำงานง่าย ๆ ให้สำเร็จด้วยตนเองบ้าง
การฝึกการให้การรับให้เป็น เป็นต้น

9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบันคือ การมีสติระลึกรู้ตนเอง ไม่ว่าจะป็นกิริยา
อาการ วาจา ความรู้สึก อารมณ์ในขณะปัจจุบัน และรู้ความคิดของตนเองในขณะนั้น รวมทั้งรู้ว่า
ความคิดนั้นเป็นอดีตหรืออนาคตด้วย คือการตามจิตมิให้หลุดลอยไปข้องแวะวนเวียนอยู่กับ
เรื่องราวต่าง ๆ อารมณ์ต่าง ๆ ที่เกินกว่าเราจะนำ มาเป็นการตัดสินใจปฏิบัติกิจในขณะปัจจุบันได้

เช่น หวนหาสิ่งที่ผ่านไปแล้วบ้าง หรือคิดล่วงหน้ากับสภาพสิ่งที่ยังไม่มาบ้าง บางครั้งจึงกระทำการด้วยความเลื่อนลอย หรือด้วยความฟุ้งซ่าน จึงผิดพลาดได้ง่าย เป็นการกระทำโดยประมาท เป็นต้น

10. วิธีคิดแบบวิภาษวาท คือ การคิดแบบมองให้เห็นความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่แต่ละด้านจนครบทุกด้านไม่เอานำเงาใดแง่หนึ่งเพียงแง่เดียวมาวินิจฉัย วิภาษวาทนั้นตามความหมายแปลว่าการพูดแยกแยะ พูดจำแนก หรือแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์ ลักษณะสำคัญของความคิดและการพูดแบบนี้คือ การมองและแสดงความจริง โดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่แต่ละด้าน ไม่คว่นติขลุ้ม คว่นสรุปความหรือตัดสินคำขาว ดีชั่วไปอย่างพรวดพราด หรือในทางตรงกันข้ามก็คือ ไม่เพิกเฉยละเลยไม่เอาใจใส่ จนกลายเป็นนิสัยไม่เอาเรื่องเอาราว รับรู้แต่เพียงผิวเผินไม่ถือนัยสำคัญที่จะมองหาความจริงให้ครบถ้วน รอบคอบ เป็นต้น การศึกษาจะสำเร็จผลแท้จริง บรรลุจุดมุ่งหมายได้ก็เพราะโยนิโสมนติการ ซึ่งอาจให้เกิดการศึกษาได้โดยไม่มีปรโตโมสะ แต่ปรโตโมสะจะต้องนำไปสู่โยนิโสมนติการด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลของการศึกษาที่แท้จริงก็ตาม แม้ความจริงจะเป็นเช่นนี้ก็ไม่ต้องมองข้ามความสำคัญของปรโตโมสะเพราะตามปกติคนที่จะไม่ต้องอาศัยปรโตโมสะเลย ใช้แต่โยนิโสมนติการอย่างเดียวก็มีแต่อัจฉริยบุคคลยอดเยี่ยม เช่น พระพุทธเจ้า เป็นต้น ส่วนคนทั่วไปที่เป็นส่วนใหญ่หรือคนทั้งหมดในโลก ต้องอาศัยปรโตโมสะเป็นที่ชักนำชี้ช่องทางให้ เป็นต้น

พระเทวินทร์ เทวินโท (2552 : 12 -15) ได้กล่าวถึงกระบวนการของการศึกษาพุทธกับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม ไว้ว่าแบ่งได้เป็น 3 ชั้น เรียกว่า ไตรสิกขา ซึ่งจัดวางรูปขึ้นโดยมุ่งให้เกิดขึ้นตามหลักปฏิบัติแห่งอริยมรรค ซึ่งหมายถึง ทางดำเนินสู่ความดับทุกข์ที่ทำให้เป็นอริชชน หรือ วิธีดำเนินชีวิตที่ประเสริฐนั่นเอง การฝึกฝนอบรมให้อંગทั้ง 8 แห่งมรรคานั้น เกิดมีและเจริญงอกงาม ใช้ประโยชน์ได้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น แก้ไขปัญหาดับทุกข์ได้ดียิ่งขึ้นตามลำดับ จนถึงที่สุดกล่าวคือ

1. อริศีลสิกขา คือ การฝึกฝนอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ความสุจริตทางกายวาจาและอาชีวะ หรือเรียกว่า ศีล ซึ่งเป็นกระบวนการฝึกพฤติกรรมและการติดต่อสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือโลกภายนอก จนบุคคลมีความพร้อมทางความประพฤติ วินัย และความสัมพันธ์ทางสังคมถึงมาตรฐานอารยชน เป็นพื้นฐานแก่การสร้างเสริมคุณภาพจิตได้ดี ดังนี้

สัมมาวาจา คือ การพูด หรือการแสดงออกทางวาจาที่สุจริต ไม่ทำร้ายผู้อื่น ตรงความจริง ไม่โกหกหลอกลวงไม่ต่อเสียด ไม่ให้ร้ายป้ายสี ไม่หยาบคาย ไม่เหลวไหล ไม่เพ้อเจ้อเลื่อนลอย แต่สุภาพน้อมนวลชวนให้เกิดไมตรี สามัคคีกัน ถ้อยคำที่มีเหตุผล เป็นไปในทางสร้างสรรค์ก่อประโยชน์